

ЫБЫРАЙ АЛТЫНСАРИН – АҒАРТУШЫ, ПЕДАГОГ, АҚЫН-ЖАЗУШЫ**Уразымбетова Б.Б., Айсаринова М.Т., Жаекбаева Б.И.**

Еліміздің даму стратегиясын, басым бағыттары мен болашағын айқындайтын басты құжат – Президентіміздің қазақстандықтарға арналған жыл сайынғы Жолдаулары. Елбасымыз әрбір Жолдауында білім мен ғылымды дамыту мәселелеріне ерекше назар аударып отырады. 2011 жылғы Жолдауында «Біз білім беруді жаңғыртуды одан әрі жалғастыруға тиіспіз» десе, биылғы Жолдауында жастарға сапалы білім берумен қатар, сол білімін қоғамдық-әлеуметтік ортада пайдалануға икемдеу, олардың функционалдық сауаттылығын арттыру арқылы еліміздегі білім мен ғылымды дамыту мәселелеріне басымдық берді. Осы бағыт білім саласында істейтін адамдарға көптеген міндет артады.

Ұлан-байтақ қазақ жеріндегі елді мекен, жер атауларының қалыптасқан түрлі қабаттарында елді мекен, жер атауларының пайда болуы, қалыптасу және өзгерістерге ұшырау себептері көптеген ойтуғызып, зерттеу жұмысымен айналысуға талпындрарды.

Туған өлкені зерттеу ерекше қанағаттандырлық алатын, қоғамдық ой-пікірді қалыптастыратын сала болып табылады. Жергілікті материалдар негізінде тарихи өлкетанудың тәрбиелік маңызы бар. Басты тәрбиелік дерекретінде жергілікті дәстүр болып табылады. Яғни бұл мұғалімдер мен оқушылардың зерттеу қызығушылығын туғызады.

Қостанай жері – қазақ халқының көптеген ұлы ұлдарының отаны. Мұнда алып тұлғалы батырлар мен адал билер, ақындық шеберлігімен дара туған шешен өз уақыттарында ру аралық қақтығыстарды шешіп отырды. Балғожа Жаңбыршин (Ы. Алтынсариннің атасы), Шеген би, Қанжығалы Асаубай, Шаңқышешен, Сералы-ақын және Өске Торқаұлының өсиет сөздерін жергілікті халық жадында мәңгі ұстайды.

Өткенді білмегеннің, болашағы да жоқ демек, келер ұрпақтың ел тарихын, жер тарихын білгені абзал. Қостанай облысының көптеген жерлері осы ұлылардың із қалдырған мекені. Қазақ халқының тарихи дамуының ілгері жылжуына ықпал еткен, жарық жұлдыздай бағыт-бағдар сілтеген ұлы тұлғаларымыздың легінде олардың әрқайсысының өзіндік қасиетті орны бар.

Мұхтар Әуезовтің сөзімен айтсақ, солардың ішінде «көзге толық, көңілге медеу үш адамды алдымен айтамыз. Олар – үшеуі үш мұнарадай болған Шоқан, Ыбырай, Абай. Олар «өздерінен бұрынғы қазақ баласы бармаған ырыс өлкесіне жетті». Осылайша М.Әуезов үш данышпанның әрқайсысының тарихи орнын бағамдай келе: «Сол заманнан бері қарай кейінгі ұрпағымыздың бәріне де Абай қандай қадірлі болса, Ыбырай да өз орны, өз мұрасымен аса ыстық, аса бағалы болды», – дейді.

XIX ғасырдың 60 жылдарында өмір кешкен қазақ халқының адал перзенті, ұлт мақтанышы, қазақ педагогика ғылымының негізін салушы, сөз зергері, аудармашы, қоғам және мәдениет қайраткері Ыбырай Алтынсариннің есімі қоғамдық ой-пікірдің, төл мәдениетіміздің өркендеу тарихынан үлкен орын алды.

Ыбырай Алтынсарин – бар саналы ғұмырын туған халқын өнер-білімді, жаңа заманның өркениетті, мәдениетті елдерінің қатарына қосу жолына арнаған көрнекті тұлға. Ол өзінің ағартушылық, педагогтік, ақын-жазушылық тарихи қызметі мен зор талантын, жан-жақты терең білімі мен қайрат-жігерін елдің "желкілдеп өскен көк шөптей" жас ұрпағын оқытып, тәрбиелеуге, қазақ жерінде жаңа үлгідегі мектептер ашып, оқушыларды өз кезінің озық ғылымымен қаруландыруға, кәсіп түрлеріне үйретуге арнаған.

Ыбырай бұл жолда сан алуан кедергілер мен қиындықтарды жеңе отырып, үлкен жетістіктерге қол жеткізді, сөйтіп, туған халқының мақтан тұтатын ардақтысына айналды.

Ыбырай 1841 жылы қазан айының 20-сында қазіргі Қостанай облысы, Қостанай ауданында дүниеге келеді. Үш-төрт жасында әкесі Алтынсары қайтыс болып, атасы Балғожаның қолында өсіп, тәрбиеленеді. Атасы Балғожа би өз аймағының атақты кісілерінің бірі болған. Ел ішіндегі көп билікті қолында ұстаған би, Орынбор әкімшілігінің алдында да беделді, белгілі кісі болған.

Біздің ауыл қазақ даласына білім нұрын шашқан ардагер азаматымыз Ы.Алтынсарин атымен аталған. Ол Тобыл өзеңінің оң жақ жағасында Қостанайдан төрт шақырым жерде орналасқан. Сондықтан да ауыл тұрғындарын,

мектеп мұғалімдерін, оқушыларын Ыбырай атамның өмірбаяны, шығармашылығы қызықтырып, көптеген сұрақтар туғызады. Неге қазіргі кезге дейін халық ішінде ауылды «Алжанка» деп атайды? Әлжан деген кім? Қашан, неге ауылдың атын Алтынсарин деп өзгерткен? Әлжан мен Алтынсариннің байланысы бар ма? Сол себептен біз облыс мұрағатына барып, дерек алуға тырыстық.

Анықтама

16 қазан 1975 жылы Қустанай облысы Қустанай ауданы Мичурин ауыл әкімшілігінің

Әлжанка селосы Қазақ ССР Жоғары Президиумының қаулысы бойынша Алтынсарин селосы деп аталсын.

Негізі: №43. 1975. Каз ССР Жоғарғы Кеңес ведомосі.

Директор орынбасары: Б. Орманова
Архивист: Л. Савченко

Бұл анықтама біздің көптеген сұрақтарымызға жауап бермеді. Келесі қадамымыз сауалдарымызға жауап алу мақсатында ауылдың бірінші тұрғындарымен кездесіп сұхбатасу болды. Алайда жергілікті халықтың көзқарғаны жоқ екен, тың көтеру барысында келген адамдардың бірі – Захарова Софья апаймен, бірінші мектеп директоры Уколов В.А. сөйлесіп оқушыларды және мұғалімдерді қызықтыратын біраз мәлімет алдық. Алтынсарин ауыл тұрғыны Захарова Софья апайдың әңгімесі: Біз көл жағасында орналасқан Альжанкаатты ауылға 1960 жылы Белорусиядан келдік. Жан-жақтан келген адамдарды Қостанай вокзалынан алып кетіп жатты. Біздің отбасымызда төрт ересек адам болды. Альжанкада үлкен ферма болған, соған жұмыскерлер керек екен. Ал ауыл қазіргі Заречный ауылы бұрын Конезавод деп аталған ауылдың бір бөлігі еді. 1960 жылы бұл ауылда небары 5–6 үй болды, оның бір үйі мектепке берілген. Осы жерде ертеден бері 4–5 қазақ жанұйялары тұрған.

Олар бізді өте жақсы қарсы алды, әлі есімде біздің көршіміз Төкенова апайдың даладағы пештері, баурсақ толы мыс шаралары және желмен аспанға көтеріліп жатқан құм таулары. Ауыл тұрғындары мал шаруашылығымен айналысқан.

Қасымыздағы Мичурин ауылына Черный Василий Григорьевич директор болып келгеннен бастап ауыл өсе бастады. «Альжанка» 1966 жылы Мичурин ауылының қарама-

ғына қарады. Бірінші көшіп келгендердің ішінде Паульс Э., Тарутько Ч.И., Юхневич, Вельман отбасылары. Көптеген адамдар көшіп келіп, көп ұзамай кетіп те жатты, өйткені тұрмыстық жағдайлары өте қиын болды, қыста жұмыс аз. Сонымен 1968–1969 жылдары Озерная көшесіне үйлер салынып, 1971 жылы Строительная көше салына басталды. Бақша, бақ егіп, қасымыздағы Қаражар ауылында завод салынып жұмыс орындары ашылды. Біздің ауылдың қасында, Тобыл өзенінің жағасында жұмыс және демалыс лагері салынып, жазда оқушылар, күзде студенттер келіп демалып бақта, бақшаларда жұмыс істеді.

Бірінші мектеп директоры Уколов Василий Андреевич жазған естелік (воспоминания). Письмо: 1977 жылдың шілде айының басында мені Алтынсарин 8 сыныптық мектепке директор қылып тағайындады. Бұл кезде мектеп терезелері үңірейген, едені жоқ, кірпіш қабырғалары сыланбаған, бірақ төбесі жабылған ғимарат еді. Көп жылдан кейін таңғаласың, қалай соншама жұмысты қысқа мерзімде аяқтап үлгердік. Оқу жылын сол жылы бір күнге ғана кідіріп – екінші қыркүйекте бастадық қой. Бұл жұмысқа зор үлес қосқан Мичурин директоры Черный Василий Григорьевич. Ол кісі күніне үш рет келіп, жұмыстың сапасын тексеріп, өзі тапсырма беріп, оның орындалуын қатаң қадағалап тұрды. Құрылысшы білімін алмаған кісі еді, қалай осы жұмыстың барлық жағын түсініп, көріп тұрғанына мен таңғалдым. Сол кісінің күш-жігерлігімен бұл мекеменің салу сапасы жоғары болды. Ол мектептің жобасына өзгерістер еңгізді, бірінші схемасында акт залы болмаған. 100 орындық акт залы, кино будка салынды.

Сонымен қатар, Черный В.И. мектепке білімді мамандар керектігін түсінгендіктен, мұғалімдерге бір көше жана үй салды. Сол пәтерлерді тарату билігін маған берді. Мектепке білімді, еңбекқор, шығармашылықты мұғалімдер келуіне ауылдың тұрған орны, қалаға жақындығы, жаңа пәтерлер себеп болды. Бірінші тоқсанның ішінде барлық кабинеттер қалпына келтірілді. Мұғалімдер жарыс, сайыс өтіп жатқандай жұмыста белсенділік білдірді. Таң атқаннан күн батқанша мектеп есігі жабылмайтын. Мұғалімдер де, оқушылар да мектепті жақсы көретін, жақсы жағдай жасау үшін жандарын салып жұмыс істейтін еді.

Алтынсарин мектебіне келер алдында мен 9 жыл директор болып істедім. Бірақ ең

қымбат естеліктер Алтынсарин мектебімен байланысты. Біздің мектепке тәжірибе алысуға Құстанай ауданынан ғана емес барлық облыстан мұғалімдер келіп тұратын. Мен жылы сезіммен бірге істеген тәжірибелі мұғалімдерді Рובה В.П., Тряскин Ю.В., Горшкова Н.П., Лысенко В.И., Столбенко Н.В., Борсук Л.С. және жас, еңбек жолын жаңа бастап келе жатқан Батуринец Е.И., Вельман К.В., Шунк И.К., Шмат С.Ф. сияқты мұғалімдерді жиі еске алып отырамын. Оқушылар саны -182 болды. Бірақ бұл кісілер де Әлжан мен Алтынсариннің байланысы бар ма екен деген сұраққа жауап бермеді. Бірінші мұғалімдердің бірі Лысенко В. И-да осы сұрақ толғандырған екен. Ол кісінің айтуы бойынша 1980 жылдары ауылдың атауы «Альжанка» деген алма сорты деп бұрмаланған жауап тауыпты. Әрі қарай жауабымызды мұражайдан және кітапханалардан іздедік. Мұражай қызметкерлерінде біздің сауалдарымызға жауап беретін мәліметтер жоқ екен. Осы ізденіс барысында көптеген шаралар өткізілді.

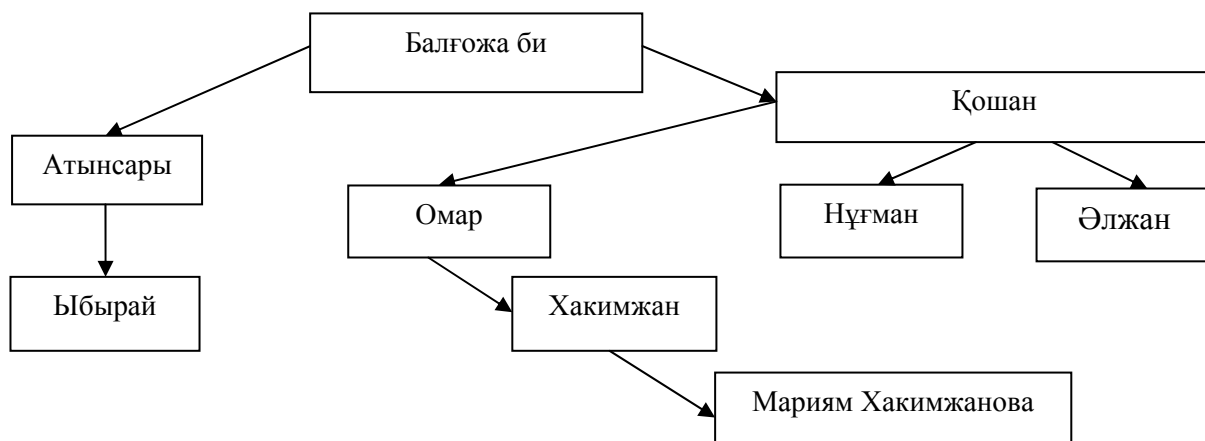
"Ұстаздық еткен жалықпас, үйретуден балаға" деп Абай атамиз айтқандай, ұстаз еңбегінің қыр-сыры мол, қиын да жауапты, шығармашылық еңбек екендігін баршамыз мойындаймыз.

Ы.Алтынсарин есімімен аталуына байланысты мектебімізде «Ыбырайтану» сабақтарының циклі өтеді.«Ыбырайтану» циклінің оқу-әдістемелік материалдары және көрмесі мектепте кішігірім шоғырланған. Оқушылар Ыбырай сабақтарына осында дайындалады. Ыбырай Алтынсарин туралы әдебиеттер мек-

тептің ақпараттық қорына да енгізілген. «Ыбырайтану» жұмысы семинар, конференция, дебат, кездесулер, дөңгелек үстел, апталық, әдеби-музыкалық кеш, көрмелер, Ыбырай оқулары, лекция, сабақтардан тізілген. Бұл жұмыс оқу бағдарламаларындағы Ы.Алтынсарин мұрасын оқытуға берілген материалдарды толықтыруға, кеңейтуге қызмет етеді. Оқушыларды Ыбырай өнегесінде тәрбиелеуде едәуір орны бар. Жыл сайын Алтынсарин мұражайына, кесенесіне барып, тағзым ету, шығарма жазу, өлең шығару, сайыстарын өткізу мектепте қалыптасқан дәстүр.

Тәуелсіздігіміздің 20 жылдығына және Ыбырай атамиздың 170-жылдығына арнайы маңызды іс-шаралар өткізілді. Ыбырай атамиздың ісін жалғастыру асыл парызымыз деп, аудан мұғалімдерін атқарған іс-шараларымызбен таныстырып шықтық. Мұғалімдер жаңадан құрылып жатқан шағын мұражай ішіне бас сұғып, ашық сабаққа қатысты. «Туған жерім-тұғырым» атты әдеби көріністі тамашалады. Ұстаздар қауымы дана тұлғадай елге еңбек сіңіруді арман тұттық. Ыбырай атамиздың сарқылмайтын мұрасына жас ұрпақты теренірек бойлатып, есімін жиі еске алуға міндеттіміз.

Қостанай ауданында Ыбырай атамиздың 170-жылдығына облыстық кітапханашылар семинары өткізілді. Бұл семинарда туған халқының тілі мен діліне, дініне берік қазақ балаларының ана тілін білуіне, ұлттық рухта тәрбие алуына, жаңа заман талабына сай білім алуға қамқорлық жасап отырған Ыбырай атамиз туралы көптеген мәлімет алдық. Бұл мәліметтердің ішінде өз сұрақтарымызға жауап таптық.

Ыбырайдың Әлжан деген туысына Балғожа би біздің ауыл тұрған жерді еншісіне берген деген сөз бар. Оны дәлелдейтін нақты дерек мүмкін бар шығар. Халықтың сөзі бекер

болмас, Ыбырай атамиз айттып кеткендей «біздер болмасак, сіздер барсыздар» демекші естігеннің құлағына алтын сырға.

Мұндай іс – шаралар жүректе терең із қалдырады. Өз елін, жерін сүйетін, адамдарын еңбегін қадірлейтін, Ыбырай атамның қиыншылыққа төзімді, өнерге бейім, еңбексүйгіш адам болып өсуге тәрбиелейді.

Оқушылардың білімге деген құштарлығын арттырып, өз туған жерінің атакты адамдары туралы білімдерін кеңейтіп, мақтан тұтып, құрметтеуге баулиды, еңбекқорлық, ізденімпаздық, патриоттық сезімін тудырады.

Ұлтымыздың ізгі мұраттарының өткенін, бүгінгісін және келешегін жалғастырып, өзекті арқау бола алатын Ыбырайдың ағартушылық кемеңгерлігі бүгінгі ұрпаққа ғұмырын халқына арнаудың өшпес өнегесіндей қабылдануымен қасиетті. Оның «Ал енді құдай басыма не салса да, мен күшімнің жеткенінше туған еліме пайдалы адам болайын деген негізгі ойымнан, талабымнан еш уақытта да қайтпаймын», – деп жазғаны бүгінгі ұрпақтың да айтар сөзіндей.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Алтынсарин ауданының мұрағатынан.

2 Ы. Алтынсарин. Соңғы қоңырау. – Алматы, 1986. – 7–8 б.

Резюме

Костанайская земля – родина многих заслуженных сынов казахского народа. На этой земле рождались великие батыры и мудрые бии, ораторы, одаренные от бога особым мастерством владения словом, которые могли решить любые родовые споры. Балгожа Джанбиршын (дедушка И.Алтынсарина).

Есть сведения, как Балгожа би передал земли нашего аула родственнику Ибрая, по имени Альжан. Возможно, есть конкретные доказательства этому. В этой статье исследована история возникновения аула Альшанка.

Conclusion

Kostanay's land – the birthplace of many distinguished sons of the Kazakh people. On this land were born the great batyrs and the wise bies, speakers, gifted by God by special skills of ownership word that could solve any tribal disputes. Balgozha Dzhanbirshyn (grandfather of I. Altynsarin).

There is information as Balgozha bi gave the land of our village to the Ibrai's relative named Alzhan. Perhaps there is concrete evidence of this. This article investigated the history of the village Alshanka